KOKAND UNIVERSITY HERALD SCIENTIFIC E-JOURNAL
ISSN: 2181-1695
QO‘QON UNIVERSITETI XABARNOMASI
KOKAND UNIVERSITY HERALD
ВЕСТНИК КОКАНДСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
OAK: 01-08/1819/6
www.herald.kokanduni.uz

ALOHIDA TA’LIM EHTIYOJLARI BO‘LGAN BOLALAR BILAN ISHLASHNING O’ZIGA XOS YONDASHUVLARI

Nazarova Dildora Asatovna,
Oriental universiteti “Uzluksiz ta’lim pedagogikasi” kafedrasi professori, pedagogika fanlari nomzodi.
0009-0008-5117-4875
dr.nazarovadildora@gmail.com
DOI: https://doi.org/10.54613/66fqwb15

MAQOLA HAQIDA/ О СТАТЬЕ
Qabul qilindi: 6-noyabr 2026-yil
Tasdiqlandi: 9-noyabr 2026-yil
Jurnal soni: 20-A
Maqola raqami: 2

KALIT SO‘ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА
alohida ta’lim ehtiyojlari, psixologik yondashuv, ota-onalar bilan hamkorlik, individual rivojlanish, zamonaviy metodlar

ANNOTATSIYA/ АННОТАЦИЯ
Ushbu maqola alohida ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan bolalar bilan ishlashda psixologik yondashuvlarning samaradorligini tahlil qiladi. Unda bunday bolalarning psixologik holati o‘rganilib, ularning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda qo‘llaniladigan samarali psixologik usullar va strategiyalar yoritiladi. Psixologik yondashuvlar o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda, ta’lim jarayonini yengillashtirish, o‘ziga bo‘lgan ishonchni oshirish, ijtimoiy va emotsional holatni yaxshilashda muhim rol o‘ynashi ta’kidlanadi. Maqolada shuningdek, alohida ehtiyojlarga ega bolalarga moslashtirilgan ta’lim metodlari, pedagogik strategiyalar, psixologik yordam shakllari va rivojlanish bosqichlariga mos psixoterapevtik usullar haqida batafsil ma’lumot beriladi. Bolalar bilan ishlashda psixologlar, o‘qituvchilar va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlikning ahamiyati alohida ko‘rsatib o‘tiladi. Maqola ta’lim muassasalarining psixologik resurslaridan foydalanish orqali bunday bolalarga samarali ta’lim berish imkoniyatlarini ham ochib beradi. Mazkur tadqiqotda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ta’lim-tarbiya jarayonini tashkil etishning samarali mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, bolalarning bilish jarayonlari, emotsional-irodaviy rivojlanishi, kommunikativ ko‘nikmalari va ijtimoiy moslashuvini qo‘llab-quvvatlashda individual yondashuv, inklyuziv ta’lim tamoyillari hamda pedagogik-psixologik hamkorlikning ahamiyati asoslangan. Tadqiqot natijalari alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun qulay, xavfsiz va rivojlantiruvchi ta’lim muhitini shakllantirishga xizmat qiladi.

ABOUT THE PAPER
Accepted: 6 November 2026
Approved: 9 November 2026
Volume: 20-A
Paper number: 2

KEYWORDS
special educational needs, psychological approach, parental cooperation, individual development, modern methods

ANNOTATION
This article analyzes the effectiveness of psychological approaches in working with children who have special educational needs. It examines the psychological state of such children and highlights effective psychological methods and strategies used to support their development. The article emphasizes that psychological approaches, which take into account the individual characteristics of learners, play a crucial role in facilitating the educational process, boosting selfconfidence, and improving social and emotional well-being. Furthermore, the article provides detailed information on adapted teaching methods, pedagogical strategies, forms of psychological support, and psychotherapeutic techniques applicable at various stages of development. Special attention is given to the importance of collaboration between psychologists, teachers, and parents when working with these children. The article also explores how psychological resources within educational institutions can be utilized to provide effective education for children with special needs. This study highlights effective mechanisms for organizing the educational process by taking into account the individual psychological characteristics of children with special educational needs. It also emphasizes the importance of an individualized approach, inclusive education principles, and pedagogical and psychological collaboration in supporting children's cognitive processes, emotional and volitional development, communication skills, and social adaptation. The findings of the study contribute to the development of a supportive, safe, and stimulating learning environment for children with special educational needs.

Kirish

Zamonaviy jamiyatda har bir bola teng huquqli va sifatli ta’lim olish imkoniyatiga ega bo‘lishi lozim. Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar o‘zlarining psixologik, kognitiv, emotsional, sensor yoki jismoniy xususiyatlari bilan ajralib turishi hamda ta’lim jarayonida qo‘shimcha yoki moslashtirilgan yordamga ehtiyoj sezishi mumkin. Shu sababli ular bilan ishlashda ta’limning faqat akademik jihatlari emas, balki ruhiy, ijtimoiy va emotsional holati ham e’tiborga olinadi.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga samarali yordam ko‘rsatishda psixologik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday yondashuvlar o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ularning rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan metod va strategiyalarni o‘z ichiga oladi. Ular orqali bolalarda o‘ziga hurmat, ichki ishonch, mustaqil fikrlash va o‘zini boshqarish ko‘nikmalari shakllantiriladi.

Psixologik yordamni samarali tashkil etishda o‘qituvchi, psixolog, maxsus pedagog, logoped va ota-onalar

o‘rtasidagi hamkorlik alohida o‘rin tutadi. Ularning birgalikdagi faoliyati bolalarning ta’lim jarayonida o‘zini erkin, qulay va ishonchli his etishiga, shuningdek, akademik, ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Bio-psixo-sotsial yondashuv bolaning shaxsini faqat individual jihatdan emas, balki u yashayotgan muhit bilan uzviy aloqada, ya’ni oila, maktab, sog‘liqni saqlash tizimi va jamiyat kontekstida ko‘rib chiqadi. Psixolog ko‘p tarmoqli mutaxassislar bilan yaqin hamkorlikda ishlab, bolaning ehtiyojlarini kompleks tahlil qiladi va individual yordam strategiyalarini ishlab chiqadi.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolaning emotsional barqarorligi va ijtimoiy integratsiyasi uchun xavfsiz, qo‘llab-quvvatlovchi muhit yaratiladi. Bunday muhitda bola o‘z fikrini erkin ifoda etadi, xato qilishdan qo‘rqmaydi va ijtimoiy munosabatlarga faol kirishadi.

Bolaning individual rivojlanish darajasini hisobga olgan holda moslashtirilgan metod va dasturlardan foydalaniladi. Jumladan, “Portage”, “Little Steps” va “Numicon” kabi yondashuvlar bolaning emotsional, kognitiv, nutqiy va motor rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashga xizmat qilishi mumkin.

Ota-onalarning kuzatuvlari, fikrlari va ehtiyojlari psixologik xizmatni rejalashtirishda hisobga olinadi. Oilaviy qo‘llab-quvvatlash bolaning egallagan ko‘nikmalarini kundalik hayotda mustahkamlashi va rivojlanish natijalarining barqarorligini ta’minlaydi.

Psixolog, o‘qituvchi va maxsus pedagogning yaqin hamkorligi bolaning ta’limiy, emotsional va ijtimoiy rivojlanishini kompleks qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi. Bu hamkorlik qiyinchiliklarni erta aniqlash, mos strategiyalarni tanlash va tezkor yordam ko‘rsatishda muhimdir.

Adabiyotlar tahlili

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan ishlashning ilmiy-nazariy asoslari xorijiy tadqiqotchilar tomonidan inklyuziv pedagogika, differensial ta’lim, psixologik qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy moslashuv nuqtayi nazaridan o‘rganilgan. Mazkur yo‘nalishdagi ilmiy izlanishlarda har bir bolaning individual imkoniyatlarini hisobga olish, ta’lim muhitini moslashtirish hamda shaxsiy rivojlanish uchun qulay psixologik sharoit yaratish asosiy masalalardan biri sifatida qaraladi.

A. Broderick, H. Mehta-Parekh va D. Reid inklyuziv sinflarda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan o‘quvchilar uchun differensial ta’limni tashkil etish masalalarini tadqiq etgan. Olimlarning fikricha, ta’lim jarayonida barcha o‘quvchilarga bir xil mazmun va topshiriqlarni taklif etish o‘rniga, ularning individual xususiyatlari, bilim darajasi va o‘zlashtirish imkoniyatlariga mos metodlardan foydalanish muhimdir. Tadqiqotda o‘quv materiallarini moslashtirish, topshiriqlarni bajarish usullarini diversifikatsiya qilish va pedagogik yordamni individual ehtiyojlar asosida tashkil etish masalalari yoritilgan [6, 194–202].

L. Florian va K. Black-Hawkins inklyuziv pedagogikaning nazariy asoslarini tahlil qilib, ta’lim jarayonida barcha o‘quvchilarning faol ishtirokini ta’minlash zarurligini ta’kidlaydilar. Mualliflar inklyuziv pedagogikani faqat alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun maxsus sharoit yaratish bilan cheklamay, balki butun sinf uchun ta’lim imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan yondashuv sifatida izohlaydilar. Ushbu qarash pedagogning har bir o‘quvchining individual imkoniyatlarini e’tirof etishi, ta’limdagi to‘siqlarni kamaytirishi va teng ishtirok muhitini shakllantirishi bilan ahamiyatlidir [7, 813–828].

T. Booth va M. Ainscow tomonidan ishlab chiqilgan “Index for Inclusion” asari ta’lim muassasalarida inklyuziv madaniyat, inklyuziv siyosat va inklyuziv amaliyotni shakllantirishning metodologik asoslarini belgilab beradi. Mualliflar inklyuziv ta’limni barcha o‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi ishtiroki va imkoniyatlarini kengaytirishga qaratilgan uzluksiz rivojlanish jarayoni sifatida talqin qiladilar. Asarda ta’lim muassasasida mavjud to‘siqlarni aniqlash, o‘quvchilarning ehtiyojlarini hisobga olish, pedagogik muhitni takomillashtirish hamda oila va jamoatchilik bilan hamkorlikni kuchaytirish masalalariga alohida e’tibor qaratilgan. Ushbu yondashuv alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning nafaqat bilim olishi, balki jamoaga qo‘shilishi va o‘zini ta’lim muhitining teng huquqli ishtirokchisi sifatida his etishida ham muhim ahamiyatga ega [8, 12–19].

UNESCO tomonidan 1994-yilda qabul qilingan Salamanka deklaratsiyasi alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ta’lim olish huquqini ta’minlashga qaratilgan xalqaro miqyosdagi muhim konseptual hujjatlardan biridir. Unda barcha bolalarning individual xususiyatlari, qobiliyatlari va ta’limiy ehtiyojlaridan qat’i nazar, umumiy ta’lim tizimida bilim olish imkoniyatini yaratish zarurligi asoslangan. Hujjatda maktablarning bolalar ehtiyojlariga moslashishi, pedagoglarning maxsus tayyorgarligini oshirish, tegishli resurs va xizmatlarni tashkil etish masalalari yoritilgan. Mazkur tamoyillar alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan ishlashda psixologik xavfsizlik, individual yondashuv va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashni birgalikda tashkil etish zarurligini ko‘rsatadi [9, 11–13].

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasida ta’lim olish huquqi insonning fundamental huquqlaridan biri sifatida e’tirof etilgan. Konvensiyaning 24-moddasida nogironligi bo‘lgan shaxslarning ta’lim tizimidan teng foydalanishi, individual ehtiyojlariga mos sharoitlar yaratilishi va zarur yordam ko‘rsatilishi belgilangan. Xususan, oqilona moslashtirish, individual qo‘llab-quvvatlash va samarali ta’lim muhitini yaratish talablari alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning psixologik va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlashda muhim nazariy-huquqiy asos bo‘lib xizmat qiladi [10, 16–17].

B. Dewsbury va C. Brame inklyuziv ta’limni tashkil etishda o‘quvchilarning o‘ziga xosligi, ijtimoiy mansublik hissi va ta’lim jarayonidagi faol ishtirokini ta’minlash masalalarini tadqiq etganlar. Mualliflar samarali inklyuziv pedagogika o‘qituvchidan nafaqat o‘quv materialini yetkazish, balki o‘quvchilarning psixologik holatini anglash, ularga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirish va ta’lim muhitidagi kamsituvchi to‘siqlarni bartaraf etishni ham talab qilishini ta’kidlaydilar. Tadqiqotda o‘quvchilarda o‘zini jamoaning muhim a’zosi sifatida his qilish, o‘z imkoniyatlariga ishonish va ta’lim jarayoniga qiziqishni rivojlantirish inklyuziv muhitning muhim shartlari sifatida ko‘rsatiladi [11, 1–5].

U. Bronfenbrennerning inson rivojlanishining ekologik nazariyasi alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan ishlashning kompleks xususiyatlarini tushuntirishda muhim ilmiy asos hisoblanadi. Olim bola rivojlanishini uning bevosita oilaviy muhiti, ta’lim muassasasi, tengdoshlari, ijtimoiy munosabatlari va kengroq jamiyat bilan o‘zaro aloqadorlikda tahlil qiladi. Mazkur nazariyaga ko‘ra, bolaning rivojlanishiga faqat individual psixologik xususiyatlar emas, balki uning atrofidagi ijtimoiy muhit va ushbu muhit tarkibiy qismlari o‘rtasidagi munosabatlar ham ta’sir ko‘rsatadi. Shu jihatdan, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarni qo‘llab-quvvatlashda oila, pedagog, psixolog va boshqa mutaxassislarning hamkorligini yo‘lga qo‘yish muhimdir [12, 22–26].

CAST tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan Universal Design for Learning (UDL) – Umumiy ta’lim dizayni tamoyillari alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar uchun ta’lim jarayonini moslashtirishning zamonaviy metodologik asoslarini ifodalaydi. Mazkur yondashuv ta’lim mazmunini o‘zlashtirishda turli imkoniyat va ehtiyojlarga ega bo‘lgan o‘quvchilar uchun bir nechta taqdim etish, ishtirok etish, faoliyat yuritish va o‘z bilimini namoyon qilish usullarini taklif etadi. CAST tavsiyalarida o‘quvchilarning qiziqishlarini qo‘llab-quvvatlash, mustaqillik va o‘zini boshqarish ko‘nikmalarini rivojlantirish, axborotni turli shakllarda taqdim etish hamda individual ifoda imkoniyatlarini kengaytirish muhim tamoyillar sifatida belgilanadi. Ushbu yondashuv bolalarning kognitiv, emotsional va

kommunikativ imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etishga yordam beradi [13, “Engagement”, “Representation”, “Action and Expression” bo‘limlari].

Tadqiqot metodologiyasi

Mazkur tadqiqotda alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan ishlashning psixologik-pedagogik xususiyatlarini o‘rganishda tizimli tahlil, ilmiy-nazariy umumlashtirish, qiyosiy tahlil va pedagogik kuzatish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida bolalarning individual rivojlanish xususiyatlari, kognitiv va emotsional holati, ijtimoiy moslashuv imkoniyatlari hamda ta’lim jarayonida yuzaga keladigan ehtiyojlari o‘rganildi. Shuningdek, inklyuziv ta’lim, differensial yondashuv, bio-psixo-ijtimoiy model va universal ta’lim dizayni tamoyillari asosida samarali psixologik-pedagogik yordam yo‘nalishlari tahlil qilindi. Oila, pedagog va mutaxassislar hamkorligining bolaning rivojlanishiga ta’siri ilmiy jihatdan umumlashtirilib, individual ehtiyojlarga mos ta’lim muhitini tashkil etish bo‘yicha xulosalar ishlab chiqildi.

Natijalar

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar (ATEB) umumiy ta’lim jarayonida intellektual, emotsional, psixologik, sensor yoki jismoniy rivojlanish xususiyatlari sababli qo‘shimcha, moslashtirilgan yoxud maxsus pedagogik yordamga ehtiyoj sezadigan bolalar hisoblanadi. Bunday bolalarning ta’lim olish jarayonida individual rivojlanish imkoniyatlari, o‘zlashtirish sur’ati, qiziqishlari va mavjud qiyinchiliklarini hisobga olish muhim pedagogik talab sanaladi. Shu bois ular uchun ta’lim mazmuni, o‘qitish metodlari, topshiriqlar hajmi, bajarish muddati hamda bilimlarni baholash mezonlarini individual ehtiyojlarga muvofiq moslashtirish zarur.

Alohida ta’lim ehtiyojlari turli ko‘rinishlarda namoyon bo‘lishi mumkin. Jumladan, disleksiya, disgrafiya, diskalkuliya, diqqat yetishmovchiligi va giperaktivlik bilan bog‘liq holatlar bolaning o‘quv faoliyatiga ta’sir ko‘rsatadi. Ko‘rish, eshitish yoki harakatlanish bilan bog‘liq sensor va jismoniy xususiyatlar esa ta’lim axborotini qabul qilish, qayta ishlash va amaliy faoliyatni bajarishda muayyan moslashtirishlarni talab etadi. Ayrim bolalarda tashvish, uzoq davom etuvchi qayg‘u, psixologik zo‘riqish va travmatik kechinmalar bilan bog‘liq emotsional qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin. Shuningdek, intellektual rivojlanishdagi o‘ziga xosliklar yoki yuqori intellektual salohiyat ham bolaning ta’limiy ehtiyojlarini individual tarzda tashkil etishni taqozo etadi.

Mazkur toifadagi bolalar bilan ishlashda inklyuziv ta’lim, differensial yondashuv va multidissiplinar hamkorlik muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Bunda psixolog, maxsus pedagog, logoped, o‘qituvchi, zarur hollarda tibbiyot mutaxassislari hamda ota-onalarning o‘zaro hamkorligi bolaning rivojlanishini kompleks qo‘llab-quvvatlash imkonini beradi. Bunday hamkorlik orqali bolaning ehtiyojlari aniqlanadi, mavjud qiyinchiliklarni bartaraf etish yo‘nalishlari belgilanadi va ta’lim jarayonida qo‘llaniladigan individual yordam strategiyalari ishlab chiqiladi.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan ishlashda psixologik yondashuvlarning asosiy vazifalaridan biri ularning individual rivojlanish xususiyatlarini aniqlash va to‘g‘ri baholashdan iborat. Bunda bolaning kognitiv imkoniyatlari, qiziqishlari, kuchli tomonlari, emotsional holati va muloqot ko‘nikmalari o‘rganilib, unga mos psixologik-pedagogik yordam yo‘nalishlari belgilanadi. Psixologik kuzatish va baholash natijalari ta’lim jarayonini individuallashtirish, bolaning imkoniyatlariga mos rivojlantiruvchi mashg‘ulotlarni tanlash hamda yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan qiyinchiliklarning oldini olishga xizmat qiladi.

Shuningdek, bolaning emotsional va psixologik holatini hisobga olish samarali ta’lim muhitini shakllantirishning muhim shartidir. Ta’lim jarayonida o‘zini xavfsiz, erkin va qadrlangan his qiladigan bola o‘z fikrini ifodalashga, yangi bilimlarni o‘zlashtirishga hamda tengdoshlari bilan muloqotga kirishishga faolroq intiladi. Shu sababli pedagog va psixologlar tomonidan ijobiy munosabat, hissiy qo‘llab-quvvatlash, rag‘batlantirish va o‘zaro ishonchga asoslangan muhitni yaratishga alohida e’tibor qaratilishi lozim. Bunday sharoit bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchini mustahkamlash, mustaqil faoliyatga qiziqishini oshirish va shaxsiy imkoniyatlarini namoyon etishiga yordam beradi.

Psixologik yordam jarayonida individual yondashuv alohida ahamiyatga ega. Ushbu yondashuv har bir bolaning rivojlanish sur’ati, ehtiyojlari, psixologik holati va o‘rganish imkoniyatlarini hisobga olgan holda ta’limiy hamda rivojlantiruvchi faoliyatni tashkil etishni nazarda tutadi. Bunda barcha bolalarga bir xil talablarni qo‘yish o‘rniga, ularning individual imkoniyatlariga mos topshiriqlar, mashqlar va rag‘batlantirish shakllaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Natijada bolaning o‘zlashtirish jarayonidagi qiyinchiliklari kamayib, mustaqillik va o‘z imkoniyatlariga ishonch hissi rivojlanadi.

Ayrim hollarda kognitiv-xulq-atvor yondashuvidan ham foydalanish mumkin. Malakali psixolog tomonidan bolaning yoshi va individual xususiyatlariga mos tarzda qo‘llanadigan ushbu yondashuv salbiy fikrlash shakllarini aniqlash, konstruktiv fikrlashni rivojlantirish, emotsional reaksiyalarni anglash va boshqarish ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratiladi. Bu jarayonda bolaga o‘z his-tuyg‘ularini ifodalash, qiyin vaziyatlarga moslashish va muammolarni bosqichma-bosqich hal etish usullari o‘rgatiladi.

Bundan tashqari, vaqtni boshqarish va diqqatni tashkil etish ko‘nikmalarini rivojlantirish ham psixologik-pedagogik yordamning muhim tarkibiy qismidir. Ayniqsa, diqqatni jamlash va faoliyatni izchil davom ettirishda qiyinchilikka duch keladigan bolalar uchun kun tartibini aniq belgilash, o‘quv topshiriqlarini kichik bosqichlarga ajratish, vizual ko‘rsatmalar va qisqa tanaffuslardan foydalanish samarali hisoblanadi. Bunday usullar bolaning topshiriqlarni bajarish jarayonini yengillashtiradi, mustaqil ishlash malakasini shakllantiradi va o‘quv faoliyatini tartibli tashkil etishga yordam beradi.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda kommunikativ va ijtimoiy ko‘nikmalarni rivojlantirish ham muhim o‘rin tutadi. Buning uchun suhbatni boshlash va davom ettirish, o‘z fikrini tushunarli ifodalash, boshqalarni tinglash, navbat kutish, jamoaviy faoliyatda ishtirok etish va nizoli vaziyatlarni tinch yo‘l bilan hal qilishga yo‘naltirilgan mashg‘ulotlarni tashkil etish lozim. Rolli o‘yinlar, guruhli topshiriqlar, modellashtirilgan hayotiy vaziyatlar va hamkorlikdagi faoliyat bolalarning muloqot tajribasini boyitish hamda tengdoshlari bilan ijobiy munosabatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Mazkur jarayonda oila bilan hamkorlik qilish alohida ahamiyat kasb etadi. Ota-onalar bolaning kundalik xulq-atvori, qiziqishlari, hissiy reaksiyalari va rivojlanishidagi o‘zgarishlar haqida muhim ma’lumotlarga ega bo‘lganligi sababli, ularning fikr va kuzatuvlari individual yordam dasturini ishlab chiqishda hisobga olinishi zarur. Pedagog va psixologlarning ota-onalar bilan muntazam muloqoti, maslahatlar tashkil etishi hamda uy sharoitida bajariladigan rivojlantiruvchi mashqlarni tavsiya qilishi ta’lim muassasasida shakllangan ko‘nikmalarning kundalik hayotda mustahkamlanishiga yordam beradi.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan ishlashda psixologik-pedagogik faoliyat bir nechta o‘zaro bog‘liq yo‘nalishlarni qamrab olishi lozim. Bular, avvalo, bolaning individual ehtiyojlarini aniqlash, psixologik xavfsiz muhit yaratish, moslashtirilgan rivojlantiruvchi metodlardan foydalanish, emotsional barqarorlikni qo‘llab-quvvatlash va ijtimoiy ko‘nikmalarni shakllantirishdan iborat. Ushbu vazifalarning izchil amalga oshirilishi psixolog, pedagog, maxsus mutaxassislar va ota-onalar o‘rtasidagi hamkorlikka bevosita bog‘liq. Shunday yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim jarayoni har bir bolaning individual imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarish, ta’limdagi ishtirokini kengaytirish va

jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvini ta’minlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Muhokama

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan ishlash amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, ta’lim jarayonining samaradorligi faqat o‘quv materiallarini o‘zlashtirish darajasi bilan emas, balki bolaning mustaqil faoliyat yuritishi, ijtimoiy munosabatlarga kirishishi va o‘z imkoniyatlarini namoyon eta olishi bilan ham belgilanadi. Shu nuqtayi nazardan, psixologik yondashuvlarni ta’lim amaliyotiga tatbiq etishda bolaning mavjud qiyinchiliklariga emas, balki uning rivojlanish salohiyati va kuchli tomonlariga ustuvor e’tibor qaratish lozim. Bunday qarash bolani faqat yordamga muhtoj shaxs sifatida emas, balki o‘ziga xos qobiliyat va imkoniyatlarga ega bo‘lgan faol ta’lim ishtirokchisi sifatida qabul qilishni taqozo etadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning ta’limdagi ishtirokiga to‘sqinlik qiluvchi omillar har doim ham bolaning individual xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lmaydi. Ayrim hollarda ta’lim muassasasidagi jismoniy muhitning moslashtirilmagani, axborotning faqat bitta shaklda taqdim etilishi, pedagogik talablarning bir xilligi yoki tengdoshlar o‘rtasidagi noto‘g‘ri munosabatlar ham muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Demak, samarali psixologik-pedagogik yordamni tashkil etishda bolaning imkoniyatlarini o‘zgartirishga urinishdan ko‘ra, uning ta’lim olishi va faol ishtirok etishiga xalaqit berayotgan muhit omillarini aniqlash hamda bartaraf etish muhimdir.

Muhokama jarayonida e’tibor qaratilishi lozim bo‘lgan yana bir jihat psixologik yordamning uzluksizligi va izchilligidir. Bir martalik maslahat yoki qisqa muddatli korreksion mashg‘ulotlar har doim ham kutilgan natijani bermaydi. Chunki bolaning xulq-atvori, emotsional reaksiyalari va o‘rganish xususiyatlari turli vaziyatlarda turlicha namoyon bo‘lishi mumkin. Shu sababli psixologik-pedagogik yordam natijalarini muntazam kuzatib borish, qo‘llanilayotgan metodlarning samaradorligini baholash va zaruratga qarab individual strategiyalarni qayta ko‘rib chiqish talab etiladi. Bunda bolaning kichik yutuqlari ham rivojlanish ko‘rsatkichlari sifatida e’tirof etilishi uning ta’limga bo‘lgan ijobiy munosabatini mustahkamlaydi.

Shuningdek, psixologik yondashuvlarni tanlashda barcha bolalar uchun yagona metodik yechim mavjud emasligini hisobga olish zarur. Masalan, kommunikativ qiyinchiliklari bo‘lgan bolalar uchun vizual tayanchlar, muqobil muloqot vositalari va ijtimoiy vaziyatlarni modellashtirish samarali bo‘lishi mumkin. Diqqatni jamlashda qiyinchilik kuzatiladigan o‘quvchilar uchun esa faoliyatni qisqa bosqichlarga ajratish, aniq ko‘rsatmalar berish va rag‘batlantirish mexanizmlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Demak, metodning samaradorligi uning zamonaviyligi bilangina emas, balki muayyan bolaning ehtiyojiga qanchalik mos kelishi bilan belgilanadi.

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan ishlashda pedagoglarning psixologik kompetensiyasi ham muhim muhokama masalalaridan biridir. O‘qituvchi bolaning noodatiy xatti-harakatlarini intizomsizlik yoki ataylab qarshilik ko‘rsatish sifatida baholamasdan, uning ortida turgan kommunikativ, sensor yoki emotsional sabablarni anglay olishi kerak. Bunday kasbiy yondashuv pedagogik munosabatlarda tushunmovchiliklarning kamayishiga, bolaga nisbatan hurmat va ishonchning kuchayishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, pedagoglarning maxsus psixologik-pedagogik bilimlarini muntazam oshirib borish ta’lim jarayonidagi individual ehtiyojlarga tezkor va to‘g‘ri munosabat bildirish imkoniyatini kengaytiradi.

Oila va ta’lim muassasasi o‘rtasidagi hamkorlikning mazmuni ham alohida ahamiyatga ega. Bunda ota-onalarni faqat mutaxassis tavsiyalarini bajaruvchi tomon sifatida emas, balki bolaning rivojlanish jarayonida teng huquqli hamkor sifatida jalb etish lozim. Oiladagi kundalik muloqot, mustaqil qaror qabul qilishga imkon berish, ijtimoiy vaziyatlarda ishtirokini rag‘batlantirish kabi faoliyatlar ta’lim muassasasida olib boriladigan ishlarning amaliy davomi bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, ota-onalarga psixologik maslahat berish va ularning hissiy zo‘riqishini kamaytirishga qaratilgan qo‘llab-quvvatlash shakllarini rivojlantirish ham muhimdir.

Yana bir muhim masala alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning shaxsiy daxlsizligi, qadr-qimmati va mustaqilligini hurmat qilish bilan bog‘liq. Psixologik-pedagogik yordam jarayonida bolaning roziligi, yosh xususiyatlari, shaxsiy chegaralari va individual fikrini inobatga olish zarur. Uni ortiqcha nazorat qilish yoki barcha faoliyatlarda kattalarning yordamini majburiy tarzda taklif etish mustaqillikning rivojlanishiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shuning uchun yordam bolaning o‘rniga faoliyatni bajarishga emas, balki uning imkoniyatlarini kengaytirish va mustaqil harakat qilishiga sharoit yaratishga yo‘naltirilishi kerak.

Olib borilgan nazariy tahlillar alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan ishlashda psixologik yondashuvlarning samaradorligi bir-birini to‘ldiruvchi pedagogik, psixologik va ijtimoiy omillarning uyg‘unligiga bog‘liqligini ko‘rsatadi. Bunda ta’lim muhitining moslashuvchanligi, mutaxassislarning kasbiy tayyorgarligi, oilaning faol ishtiroki va bolaning shaxsiy manfaatlarini hurmat qilish ustuvor ahamiyat kasb etadi. Mazkur omillarni yagona tizim asosida tashkil etish inklyuziv ta’limning amaliy imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarning jamiyat hayotida faol va mustaqil ishtirok etishi uchun zarur sharoitlarni shakllantiradi.

Xulosa

Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalar bilan ishlashda psixologik yondashuvlar ularning ta’lim jarayoniga samarali jalb etilishi, emotsional farovonligi va ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Har bir bolaning ehtiyojlari, qobiliyatlari va qiyinchiliklarini o‘z vaqtida aniqlash individual yordamning mazmuni va shakllarini to‘g‘ri belgilash imkonini beradi.

Psixologik yordam natijasida bolaning o‘ziga bo‘lgan ishonchi, ta’limga qiziqishi, muloqot va hamkorlik ko‘nikmalari rivojlanadi. Bu jarayonda psixolog, o‘qituvchi, maxsus pedagog va ota-onalarning hamkorligi hal qiluvchi omil hisoblanadi. Psixolog bolaning holatini baholaydi va tavsiyalar ishlab chiqadi, pedagog ularni ta’lim jarayonida qo‘llaydi, ota-ona esa uy sharoitida izchil qo‘llab-quvvatlashni davom ettiradi.

Shunday qilib, psixologik yondashuvlarni inklyuziv ta’lim jarayoniga tizimli tatbiq etish bolaning ichki salohiyatini ro‘yobga chiqarish, jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashish va shaxsiy imkoniyatlarini to‘liq namoyon etishi uchun zarur pedagogik-psixologik sharoitlarni yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni: 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlari to‘g‘risida”gi Qonuni: 2020-yil 15-oktabr, O‘RQ-641-son // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish

tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori: 2020-yil 13-oktabr, PQ-4860-son.

5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni: 2019-yil 29-aprel, PF-5712-son.

6. Broderick A., Mehta-Parekh H., Reid D. Differentiating Instruction for Disabled Students in Inclusive Classrooms // Theory Into Practice. – 2005. – Vol. 44, No. 3. – P. 194–202.

7. Florian L., Black-Hawkins K. Exploring Inclusive Pedagogy // British Educational Research Journal. – 2011. – Vol. 37, No. 5. – P. 813–828.

8. Booth T., Ainscow M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. – 3rd ed. – Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education, 2011.

9. UNESCO. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. – Paris: UNESCO, 1994.

10. United Nations. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. – New York: United Nations, 2006.

11. Dewsbury B., Brame C. Inclusive Teaching // CBE—Life Sciences Education. – 2019. – Vol. 18, No. 2. – Article ES2.

12. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.

13. CAST. Universal Design for Learning Guidelines. – Version 3.0. – 2024.

14. Mo‘minova L.R., Nazarova D.A. Inklyuziv va maxsus ta’lim atamalarining izohli lug‘ati. – Toshkent: Lesson Press, 2021.

15. Nazarova D.A. Inklyuziv ta’lim asoslari. – Toshkent: Lesson Press, 2022.

16. Nazarova D.A. Aspects of Orientation of Students of the Professional Development Courses in the Direction Managers of Educational Institutions' to the Effective Organization of Inclusive Education // European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. – 2020. – Vol. 8, No. 8. – P. 7–12.

17. Nazarova D.A. Issues of Involving Children with Hearing Impairments in Inclusive Education // European Journal of Agricultural and Rural Education. – 2021. – Vol. 2, No. 12. – P. 149.